

Upravljanje opasnim otpadom u Republici Srbiji

(izgradnja postrojenja za tretman
neorganskog opasnog otpada)

SADRŽAJ:

Uvod	4
1. Opasan otpad i stanje u Republici Srbiji	4
2. Ciljevi Republike Srbije u oblasti upravljanja opasnim otpadom	5
3. Zakonodavni i institucionalni okvir u oblasti upravljanja opasnim otpadom.	6
4. Nadležnost za određivanje lokacije za izgradnju i rad postrojenja za tretman opasnog otpada	10
5. Dosadašnje inicijative za izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada	10
6. Procena razloga za neuspeh dosadašnjih inicijativa	11
7. Finansijski aspekti izgradnje postrojenja za tretman opasnog otpada	12
8. Učešće javnosti u odlučivanju u propisima Republike Srbije	13
9. Programska opredeljenja političkih stranaka i opasan otpad (životna sredina)	14
10. Postrojenja za tretman opasnog otpada u državama regiona	15
11. Zaključci.	16
12. Predlog mera	17
Izbor iz literature	18

Dragoljub Todić*

Zorica Isoski**

Miloš Katić***

Upravljanje opasnim otpadom u Republici Srbiji (izgradnja postrojenja za tretman neorganskog opasnog otpada)

Sažetak

Problemi u oblasti upravljanja opasnim otpadom predstavljaju deo problema u oblasti životne sredine u Republici Srbiji (RS) i stanje u ovoj oblasti je opterećeno različitim činiocima. Osnovnim bi se mogli smatrati nasleđeni problemi industrijskog razvoja, tranzicije privrede, slabih kapaciteta nadležnih organa i drugih subjekata sistema, kao i relativno nizak nivo svesti o značaju problema u oblasti životne sredine. Iako definisana kao strateški prioritet u politici RS u oblasti životne sredine, izgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada suočena je već duže vremena sa više problema, među kojima i sa problemom pribavljanja saglasnosti organa lokalne samouprave. Analiza iskustava iz dosadašnjih pokušaja pribavljanja saglasnosti lokalne samouprave, ukupnog stanja u oblasti upravljanja otpadom u RS, normativnih okvira upravljanja opasnim otpadom na međunarodnom i nacionalnom nivou, usaglašenosti nacionalnih propisa sa propisima EU, programskih opredeljenja političkih stranaka, kao i stanja u regionu u oblasti tretmana opasnog otpada, ukazuju na potrebu redefinisavanja postojećeg pristupa problemu. Procenjuje se da bi raspisivanje konkursa za izbor lokacije, uvođenje jasnih podsticajnih instrumenata, širenje znanja o prednostima izgradnje postrojenja u kontekstu ciljeva u oblasti životne sredine i evropskih integracija RS doprineli uklanjanju nepoverenja šire javnosti, minimiziranju straha od mogućih negativnih uticaja postrojenja i smanjili mogućnosti zloupotrebe ovog pitanja u političke svrhe. Predlaže se, između ostalog, otvaranje šire rasprave o prednostima i nedostacima izgradnje postrojenja za tretman opasnog otpada za lokalnu samoupravu i region u kojem se planira izgradnja postrojenja, kao i realizacija programa obrazovanja zainteresovanih subjekata, uključujući i predstavnike političkih stranaka i donosiocje odluka.

Ključne reči:

---

upravljanje otpadom, opasan otpad, neorganski otpad, izgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada, učešće javnosti.

---

* Autor je član Istraživačkog foruma Evropskog pokreta u Srbiji.

** Autorka je saradnica Istraživačkog foruma Evropskog pokreta u Srbiji.

*** Autor je saradnik Istraživačkog foruma Evropskog pokreta u Srbiji.

Uvod

Izgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada u Republici Srbiji (RS) predstavlja jedan od aktuelnih problema u oblasti životne sredine i deo je ukupnih nastojanja u vezi sa unapređenjem stanja životne sredine i usklađivanjem nacionalnih standarda sa standardima u EU. Problemi u oblasti upravljanja otpadom (i oblasti životne sredine u celini) snažno su povezani sa više sistemskih pitanja, kao što su nivo ekonomske razvijenosti, stanje infrastrukture, stanje svesti o problemima u oblasti životne sredine, tranzicioni problemi, itd. Svi ključni strateški dokumenti koje su usvojili nadležni organi RS u poslednjih nekoliko godina sadrže podatke o proceni stanja i problema u oblasti upravljanja otpadom, kao i definisane ciljeve i aktivnosti radi prevazilaženja postojećih problema.

1. Opasan otpad i stanje u Republici Srbiji

Kada je u pitanju opasan otpad, smatra se da je organizacija upravljanja opasnim otpadom u RS „na niskom nivou i zahteva integralan pristup u svim fazama – od trenutka nastajanja, preko sakupljanja, transporta, tretmana do odlaganja“. Postoje postrojenja za tretman pojedinih vrsta posebnih tokova otpada (akumulatori, elektronski i električni otpad, otpadna ulja, otpadna vozila). Međutim, ne postoje deponije za trajno odlaganje opasnog otpada. Privremeno odlaganje se uglavnom vrši u krugu preduzeća u kom je otpad proizveden, i to vrlo često na neadekvatan način, sa svim rizicima koje takvo postupanje ima po životnu sredinu.¹

U skladu sa Strategijom upravljanja otpadom za period od 2010. do 2019. godine (Službeni glasnik RS, broj 29/2010)², u RS su u oblasti upravljanja otpadom identifikovani, kao posebni, sledeći problemi: nedovoljna infrastruktura za privremeno skladištenje, tretman i odlaganje otpada; zajedničko odlaganje komunalnog i opasnog otpada iz domaćinstava; nedostatak podataka o sastavu i tokovima otpada; nepostojanje postrojenja za skladištenje, tretman i odlaganje opasnog otpada; zagađenje zemljišta, površinskih i podzemnih voda otpadom, itd.³

U Srbiji trenutno nema sistematizovanih podataka o količinama opasnog otpada koji se generiše, niti podataka o količinama koje su uskladištene u privremenim skladištima i na industrijskim deponijama. Nedavno pripremane studije o opasnom otpadu uglavnom su bazirane na procenjenim količinama.⁴ Prema podacima iz Izveštaja o stanju životne sredine za 2010. godinu, evidentirana količina proizvedenog opasnog otpada je iznosila 123.157,31 tonu.⁵ Svega oko

¹ Nacionalni program zaštite životne sredine, Beograd, 2010. <http://www.ekoplan.gov.rs/src/7-Ostala-dokumenta-127-document.htm>, str. 45.

² Strategija upravljanja otpadom za period od 2010. do 2019. godine http://www.ekoplan.gov.rs/src/upload-centar/dokumenti/zakoni-i-nacrt-zakona/propisi/strategija_upravljanja_otpadom_konacno.pdf;

³ Ibid., str. 37

⁴ Videti *Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2010*, Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja, Agencija za zaštitu životne sredine, Beograd, 2011, str 93; *Statistika otpada i upravljanje otpadom u Republici Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2012.

⁵ *Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2010*, op. cit., str. 93.

10.000 tona ovog otpada se izvozi na dalji tretman ili uništavanje, dok se ostatak odlaže na, prema standardima Evropske unije, tehnički neprihvatljivim odlagalištima.

Postojeće stanje u lokalnim samoupravama Republike Srbije karakterišu nepouzdana i nepotpuni podaci o količini generisanja komunalnog otpada. Količine komunalnog otpada na godišnjem nivou proračunate su na osnovu merenja otpada u lokalnim samoupravama. Na osnovu rezultata tih merenja može se smatrati da gradsko stanovništvo generiše prosečno 1 kg komunalnog otpada po stanovniku na dan, dok seosko stanovništvo prosečno generiše 0,7 kg otpada po stanovniku na dan.

Srbija nema postrojenja za skladištenje, fizičko-hemijski tretman, insineraciju ili drugi oblik termalne destrukcije ili odlaganje opasnog otpada. Ovakva situacija je posledica višegodišnjeg zanemarivanja pravilnog upravljanja opasnim otpadom usled opšte političko-ekonomsko-tehničko-socijalne situacije, konkretnije zbog neadekvatne obučenosti zaposlenih koji su odgovorni za upravljanje industrijskim otpadom, nedostatka utvrđenih (propisanih) procedura i smernica, kontrole njihove primene, niskog nivoa javne svesti, itd.

Tokom 2008. godine iz zemlje je izvezeno ukupno 3.129 tona opasnog otpada, što čini samo oko 10% generisanog opasnog otpada (koji ne spada u mineralni otpad). Licence za izvoz izdate u Srbiji 2009. i 2010. godine odnose se na neorganski otpad, dok se organski otpad koji treba da bude spaljen na visokoj temperaturi trenutno ne izvozi⁶. Neorganski otpad je najčešće izvožen u nemačka i austrijska postrojenja.

2. Ciljevi Republike Srbije u oblasti upravljanja opasnim otpadom

U cilju ostvarenja napretka u uspostavljanju sistema za upravljanje otpadom do 2014. godine, Prostornim planom Republike Srbije određeni su strateški prioriteti, među kojima i izgradnja centralnog postrojenja za fizičko-hemijski tretman opasnog otpada i pet centralnih regionalnih skladišta opasnog otpada u Republici Srbiji; uspostavljanje sistema za sakupljanje i tretman posebnih tokova otpada (otpadnih ulja, otpada od električnih/elektronskih proizvoda, istrošenih baterija i akumulatora, otpadnih guma, otpadnih vozila, ambalažnog otpada i dr.); zatvaranje i sanacija postojećih smetlišta komunalnog otpada, remedijacija kontaminiranih lokacija opasnog otpada i revitalizacija prostora.⁷

U Nacionalnom programu zaštite životne sredine, u okviru tačke 7.5.2 koja se odnosi na upravljanje otpadom, kao jedan od kratkoročnih ciljeva koje treba dostići do 2014. godine formulisan je sledeći cilj: „uspostavljen nacionalni kapacitet za upravljanje opasnim otpadom“.⁸

Prema Strategiji upravljanja otpadom, izgradnja sistema za upravljanje opasnim otpadom obuhvata uspostavljanje propisnog sakupljanja i transporta opasnog otpada, izgradnju pet centralnih regionalnih skladišta opasnog otpada koji se čuva radi tretmana, izgradnju postrojenja za fizičko-hemijski tretman opasnog otpada u okviru centra za upravljanje opasnim otpadom, zatim izgradnju dva insineratora za spaljivanje opasnog otpada, kao i deponije opasnog otpada. Prema odredbama člana 39 Zakona o upravljanju otpadom: „[...] fizičko-hemijski tretman otpada obuhvata: neutralizaciju, mineralizaciju, solidifikaciju, oksidaciju, redukciju, adsorpciju, destilaciju, jonske izmene, reversne osmoze i druge fizičko-hemijske i hemijske procese kojima se smanjuju opasne karakteristike otpada. Fizičko-hemijski tretman otpada vrši se u skladu sa dozvolom za tretman izdatom na osnovu ovog zakona.“ Za opasne otpade koji se ne mogu tretirati

⁶ Projekat „Tehnička pomoć za izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada – Situation Report“, Ministry of Environment, Mining and Spatial Planning, IDOM/ Eptisa, Belgrade, 2011, str. 21.

⁷ Prostorni plan Republike Srbije, http://www.rapp.gov.rs/media/zakoni/Zakon_o_prostornom_planu_RS-cir.pdf, str. 102.

⁸ Nacionalni program zaštite životne sredine, op. cit. 89.

rati u zemlji potrebno je uspostaviti privremena skladišta za sakupljanje i izvoz opasnog otpada u ovlašćena postrojenja.⁹

Potrebno je razviti mehanizme za rešavanje nasleđenog zagađenja, odnosno otklanjanja štete nanete životnoj sredini zbog nepropisnog upravljanja otpadom. Potrebno je identifikovati lokacije zagađene opasnim otpadom, uraditi procenu rizika i odrediti prioritete za sanaciju. Takođe je potrebno jasno definisati obaveze svih učesnika (Republika, pokrajina, lokalna samouprava, operater, vlasnik) za sprovođenje sanacije. Svi proizvođači opasnog otpada koji generišu više od 200 kilograma godišnje, dužni su da izrade planove upravljanja otpadom.

Sakupljanje i tretman ambalažnog otpada zagađenog opasnim materijama treba sprovesti u saglasnosti sa principima postupanja sa opasnim otpadom. Treba razmotriti mogućnost i uslove pod kojima se ambalažni otpad zagađen opasnim materijama može sagorevati i u cementarama (na primer, otpadna ambalaža od pesticida, hemikalija i dr.).¹⁰

Dakle, izgradnja „jednog Nacionalnog postrojenja za fizičko-hemijski tretman opasnog otpada“ planirana je Strategijom upravljanja otpadom „[...] imajući u vidu postojeće podatke o generisanju opasnog otpada na godišnjem nivou i promenama u industriji Republike Srbije.“¹¹ „U prvoj fazi to će se odnositi na fizičko-hemijski tretman neorganskog otpada i izgradnju više regionalnih skladišta za skladištenje opasnog otpada. Na osnovu Zakona o upravljanju otpadom uspostavlja se sistem upravljanja posebnim tokovima otpada i uvode ekonomski instrumenti.“¹²

3. Zakonodavni i institucionalni okvir u oblasti upravljanja opasnim otpadom

(a) Opšti normativni okvir za upravljanje opasnim otpadom u RS određen je rešenjima sadržanim u nekoliko međunarodnih ugovora koje je RS ratifikovala, i u nekoliko zakona. Osnovnim se smatra Bazelska konvencija o prekograničnom kretanju opasnih otpada i njihovom odlaganju (Službeni list SRJ – Međunarodni ugovori, broj 2/99), iako treba imati u vidu i neke druge međunarodne ugovore koji se na izvestan način mogu odnositi na ova pitanja. Ovde se pre svega misli na Roterdamsku konvenciju o proceduri prethodno informišuće saglasnosti za neke hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini, 1998. (Službeni glasnik RS, broj 38/09), Stokholmsku konvenciju o dugotrajnim organskim zagađujućim supstancama (Službeni glasnik RS, broj 42/09).

Amandmanom o zabrani (1995) predviđena je zabrana izvoza opasnog otpada iz razvijenih država koje su navedene u Aneksu VII (OECD, EU i Lihteštajn), u zemlje u razvoju, ali amandman nije još stupio na snagu. Trenutno su 73 države prihvatile ovaj amandman, uključujući i Srbiju.¹³ EU je, takođe, prihvatila ovaj amandman 1997. godine i preciznije regulisala primenu kroz Uredbu (EC) No 1013/2006.¹⁴

⁹ Ova privremena skladišta treba da služe izvozniku opasnog otpada isključivo za sakupljanje i prepakivanje opasnog otpada koji je namenjen izvozu. Poželjno je iskoristiti kapacitete cementne industrije i termoelektrana za spaljivanje određenih vrsta opasnog otpada, uz potpunu kontrolu emisija. *Strategija upravljanja otpadom*, str. 50.

¹⁰ Ibid, str. 50–51.

¹¹ Ibid, str. 68.

¹² Ibid, str. 49. Takođe, konstatuje se da je „kao jedan od prioriteta za rešavanje problema opasnog otpada, potrebno razmotriti mogućnosti i uslove za korišćenje postojećih postrojenja i instalacija (cementare, termoelektrane, toplane, železara) u svrhu tretmana opasnog otpada.“ Osim toga, potrebno je uspostaviti sistem upravljanja posebnim tokovima otpada (otpadnim gumama, istrošenim baterijama i akumulatorima, otpadnim uljima, otpadnim vozilima, otpadom od električnih i elektronskih proizvoda); uspostaviti sistem upravljanja medicinskim i farmaceutskim otpadom.

¹³ <http://www.basel.int/Countries/StatusofRatifications/BanAmendment/tabid/1344/Default.aspx>

¹⁴ Za tumačenje pozicije EU u vezi sa tumačenjem stava 5 člana 17 Bazelske konvencije, koji se odnosi na stupanje snagu amandmana videti: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0411:FIN:EN:PDF>

Pored međunarodnih ugovora koji se odnose na oblast upravljanja otpadom, dva osnovna zakona (Zakon o upravljanju otpadom, Službeni glasnik RS, br. 36/09, 88/10, i Zakon o ambalaži i ambalažnom otpadu, Službeni glasnik RS, br. 36/09) i brojnih podzakonskih propisa donetih na osnovu njih, za upravljanje otpadom relevantan je (ili može biti relevantan) čitav niz drugih propisa u oblasti životne sredine,¹⁵ kao i raznim drugim oblastima (hemikalije, zdravstvo, biodiverzitet, poljoprivreda, energetika, itd.).

Zakon o upravljanju otpadom propisuje više obaveza nadležnih subjekata u postupku sa opasnim otpadom. Prema odredbama člana 5 tačka 18 Zakona o upravljanju otpadom „opasan otpad jeste otpad koji po svom poreklu, sastavu ili koncentraciji opasnih materija može prouzrokovati opasnost po životnu sredinu i zdravlje ljudi i ima najmanje jednu od opasnih karakteristika utvrđenih posebnim propisima, uključujući i ambalažu u koju je opasan otpad bio ili jeste upakovan“. Odredbama člana 33 predviđeno da „izgradnja i rad postrojenja za upravljanje otpadom mora biti u skladu sa odredbama ovog zakona, zakona kojim se uređuje izgradnja objekata i drugim zakonima. Postrojenje za upravljanje otpadom ne može da započne sa radom pre dobijanja dozvole za upravljanje otpadom u skladu sa ovim zakonom.“ Skladištenje, tretman ili odlaganje otpada može vršiti: 1) privredno društvo, preduzeće ili drugo pravno lice, odnosno preduzetnik koji obavlja delatnost skladištenja, tretmana ili odlaganja otpada, u skladu sa zakonom; 2) pravno lice ili preduzetnik na osnovu dozvole i ugovora o obavljanju delatnosti od lokalnog značaja zaključenog sa jedinicom lokalne samouprave, u skladu sa zakonom. Osim toga, koncesijom se može steći pravo obavljanja delatnosti upravljanja otpadom, odnosno izgradnje, korišćenja i održavanja postrojenja za upravljanje otpadom, u skladu sa zakonom kojim se uređuju koncesije.

Tretman otpada obavlja se primenom najboljih dostupnih tehnika i tehnologija u skladu sa ovim zakonom (član 37). Prema odredbama člana 44, tretman opasnog otpada ima prioritet u odnosu na tretmane drugog otpada i vrši se samo u postrojenjima koja imaju dozvolu za tretman opasnog otpada u skladu sa ovim zakonom. Prilikom sakupljanja, razvrstavanja, skladištenja, transporta, ponovnog iskorišćenja i odlaganja, opasan otpad se pakuje i obeležava na način koji obezbeđuje sigurnost po zdravlje ljudi i životnu sredinu (stav 2 i 3). *Zabranjeno je mešanje različitih kategorija opasnih otpada ili mešanje opasnog otpada sa neopasnim otpadom*, osim pod nadzorom kvalifikovanog lica i u postupku tretmana opasnog otpada; odlaganje opasnog otpada bez prethodnog tretmana kojim se značajno smanjuju opasne karakteristike otpada; razblaživanje opasnog otpada radi ispuštanja u životnu sredinu (stav 5, 6 i 7). Osim toga, zabranjeno je mešati opasan otpad sa komunalnim otpadom. Komunalni otpad koji je već izmešan sa opasnim otpadom razdvaja se ako je to ekonomski isplativo, u protivnom, taj otpad se smatra opasnim. Domaćinstva su dužna da odlažu svoj otpad u kontejnere ili na druge načine koje obezbeđuje jedinica lokalne samouprave, a opasan otpad iz domaćinstva

Opasan otpad jeste otpad koji po svom poreklu, sastavu ili koncentraciji opasnih materija može prouzrokovati opasnost po životnu sredinu i zdravlje ljudi i ima najmanje jednu od opasnih karakteristika utvrđenih posebnim propisima, uključujući i ambalažu u koju je opasan otpad bio ili jeste upakovan.

Tretman opasnog otpada ima prioritet u odnosu na tretmane drugog otpada i vrši se samo u postrojenjima koja imaju dozvolu za tretman opasnog otpada u skladu sa ovim zakonom.

¹⁵ Za širi spisak videti Prilog 3 u: Todić, D., *Lokalni i regionalni planovi upravljanja otpadom (opšti normativni okvir i pitanja za raspravu)*, Nacionalni konvent o EU, 26. 10. 2011. http://www.eukonvent.org/downloads2/111026-Rad_Dragoljub_Todic.pdf

(otpadne baterije, ulja, boje i lakovi, pesticidi i dr.) da predaju na mesto određeno za selektivno sakupljanje opasnog otpada ili ovlašćenom pravnom licu za sakupljanje opasnog otpada. (član 43, stav 2, 3 i 4).

Osim navedenog, nekoliko drugih obaveza subjekata sistema upravljanja otpadom propisano je zakonom. Opasan otpad se *klasifikuje* prema poreklu, karakteristikama i sastavu koji ga čine opasnim. Vlasnik otpada, odnosno operater, dužan je da klasifikuje otpad na propisan način, u skladu sa ovim zakonom. Radi utvrđivanja sastava i opasnih karakteristika otpada, vlasnik otpada, odnosno operater, dužan je da izvrši ispitivanje opasnog otpada, kao i otpada koji prema poreklu, sastavu i karakteristikama može biti opasan otpad (član 8, stav 3, 4 i 5). *Karakterizacija* otpada vrši se samo za opasan otpad i za otpad koji prema poreklu, sastavu i karakteristikama može biti opasan otpad, osim otpada iz domaćinstva (član 23, stav 3).

Proizvođač ili uvoznik čiji proizvod posle upotrebe postaje opasan otpad, dužan je da taj otpad preuzme posle upotrebe, bez naknade troškova i sa njima postupi u skladu sa ovim zakonom i drugim propisima (član 25, stav 2). Opasan otpad ne može biti privremeno skladišten na lokaciji proizvođača ili vlasnika otpada duže od 12 meseci, ako ovim zakonom nije drukčije određeno (član 32, stav 2). *Opasan otpad se posebno sakuplja i transportuje* (član 35, stav 9). Transport opasnog otpada vrši se u skladu sa propisima kojima se uređuje transport opasnih materija (član 35, stav 10). Kretanje opasnog otpada prati poseban Dokument o kretanju opasnog otpada, koji popunjava proizvođač, odnosno vlasnik, i svako ko preuzima opasan otpad (član 46). Zajedničko odlaganje opasnog otpada sa drugim vrstama otpada na istoj lokaciji nije dozvoljeno, osim u slučajevima utvrđenim posebnim propisom (član 42, stav 6). Upravljanje farmaceutskim otpadom i otpadom iz objekata u kojima se obavlja zdravstvena zaštita sprovodi se u skladu sa posebnim pravilima (član 56), dok se upravljanje ambalažom i ambalažnim otpadom obavlja u skladu sa posebnim zakonom (član 58).

Zakonom o ambalaži i ambalažnom otpadu (Službeni glasnik RS, br. 36/09) propisana je obaveza proizvođača i uvoznika hemikalije da utvrdi iznos kaucije koju potrošač plaća za pojedinačnu ambalažu u koju je smeštena ta hemikalija i da o sopstvenom trošku od trgovca prikupi povratnu ambalažu i nastao ambalažni otpad koji ima svojstva opasnog otpada.

Zakonom o upravljanju otpadom su zaprećene *kazne za prekršaje i privredne prestupe* zbog povrede propisa kojima se reguliše upravljanje opasnim otpadom. Unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija propisano je kao krivično delo u članu 266 Krivičnog zakonika Republike Srbije.

Unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija propisano je kao krivično delo.

(b) Zakonom o upravljanju otpadom su utvrđeni i subjekti nadležni za upravljanje otpadom sa njihovim definisanim obavezama i odgovornostima. U skladu sa tim, subjekti nadležni za upravljanje otpadom su: 1) Republika Srbija; 2) autonomna pokrajina; 3) jedinica lokalne samouprave; 4) Agencija za zaštitu životne sredine; 5) stručne organizacije za ispitivanje otpada; 6) nevladine organizacije, uključujući i organizacije potrošača; 7) drugi organi i organizacije, u skladu sa zakonom. Prava i obaveze nadležnih republičkih organa (pre svega ministarstva nadležnog za poslove životne sredine i drugih relevantnih organa i organizacija), organa autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave propisani su relevantnim odredbama zakona. Bazu podataka o upravljanju otpadom u informacionom sistemu zaštite životne sredine kojim se uređuje zaštita životne sredine vodi i ažurira Agencija za zaštitu životne sredine. Stručne organizacije odnosno akreditovane laboratorije vrše ispitivanje otpada za prekogranično kretanje, tretman otpada i odlaganje otpada u skladu sa ovlašćenjem za ispitivanje otpada. Ispitivanje otpada vrši 6 ovlašćenih laboratorija.¹⁶ Nevladine organizacije,

¹⁶ *Odgovori na upitnik Evropske komisije*, Poglavlje 27, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011. <http://www.seio.gov.rs/home.50.html>, str. 154.

uključujući i organizacije za zaštitu potrošača, i drugi organi i organizacije (urbanizma, zaštite prirode, komunalnih delatnosti, unutrašnjih poslova) dostavljaju svoja mišljenja jedinicama lokalne samouprave u toku procesa izdavanja dozvola za upravljanje otpadom.

Procenjuje se da je osnovna poteškoća u sadašnjem institucionalnom uređenju broj zaposlenih u nadležnim organima koji bi trebalo da bude značajno povećan u predstojećem periodu. Međutim, uvažavajući sadašnja budžetska ograničenja, racionalizacija i prioritizacija korišćenja zaposlenih mogu da pomognu u rešavanju ove poteškoće. U sadašnjem stanju transpozicije direktiva, prenos odgovornosti za implementaciju nije uvek najjasniji.¹⁷

(c) Obaveze država članica u oblasti upravljanja opasnim otpadom propisane propisima Evropske unije trebalo bi posmatrati u kontekstu ukupne politike ove organizacije u oblasti upravljanja otpadom i ciljeva ove organizacije u oblasti životne sredine u celini.

Grupa propisa EU kojima se reguliše oblast upravljanja otpadom jedna je od najrazvijenijih u okviru grupe propisa u oblasti životne sredine. Od ukupno 741 propisa, koji se nalaze u kategoriji Životna sredina, na oblast Upravljanje otpadom i čiste tehnologije, kao jednu od deset podgrupa propisa, otpada 73.¹⁸ Pored propisa kojima se regulišu tzv. posebni tokovi upravljanja otpadom, propisi EU u ovoj oblasti obuhvataju Direktivu Saveta 2008/98/EC o otpadu, Direktivu Saveta 99/31/EC o deponijama, Direktivu Saveta 2000/76/EC o spaljivanju otpada, Direktivu Saveta 94/62/EC o ambalaži i ambalažnom otpadu, Uredbu 1013/2006 o kretanju otpada, Uredbu Komisije (EC) br. 1418/2007 o izvozu nekih vrsta otpada, Uredbu 2150/2002 o statistici u oblasti otpada, itd.

Grupa propisa EU kojima se reguliše oblast upravljanja otpadom jedna je od najrazvijenijih u okviru grupe propisa u oblasti životne sredine.

(d) Smatra se da je „Srbija uskladila svoje zakonodavstvo sa ključnim politikama EU u vezi sa upravljanjem otpadom i opasnim otpadom“ i „u značajnoj meri usaglasila svoje zakonodavstvo sa pravnim tekovinama EU o ambalaži i ambalažnom otpadu, kao i o posebnim tokovima otpada. [...] Međutim, primenu zakona otežava nizak nivo prikupljanja otpada u ruralnim sredinama, hiljade ilegalnih deponija i odsustvo postrojenja za preradu opasnog otpada. Krupan problem predstavljaju zalihe opasnog otpada u privremenim skladištima i ekološka žarišta koja je neophodno sanirati.“¹⁹

Procena dinamike daljeg usaglašavanja nacionalne politike i sprovođenja propisa u oblasti upravljanja otpadom u procesu pridruživanja Srbije sa EU data je u Nacionalnoj strategiji za aproksimaciju u oblasti životne sredine.²⁰ Polazi se od stava da će „na kraju pristupnih pregovora, biti dogovoren prelazni period za implementaciju direktiva za koje su neophodna znatna finansijska sredstva (,teške direktive‘) ili odabranih direktiva za koje su neophodna znatna finansijska sredstva. Prema sadašnjim dostupnim ekonomskim informacijama i u skladu sa njihovim daljim specifikacijama u planovima za sprovođenje posebnih direktiva i ekonomskih strategija, kandidati za prelazni period biće postrojenja za tretman otpadnih komunalnih voda, postrojenja za skladištenje otpada koja su neophodna u skladu sa Direktivom o nitratima, komunalna postrojenja za čvrst otpad i odabrana industrijska postrojenja. Za sve ostale komponente pravnih tekovina EU, bi-

¹⁷ Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine, str. 16.

¹⁸ Zaključno sa 15. novembrom 2011. godine (<http://eur-lex.europa.eu/en/legis/latest/chap151030.htm>).

¹⁹ Analitički izveštaj koji prati Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu i Savetu, Mišljenje Komisije o zahtevu Srbije za članstvo u Evropskoj uniji, {COM(2011) 668}, str. 148. http://www.seio.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/misljenje_kandidatura/izvestaj_o_napretku_2011.pdf.

²⁰ Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011. http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678. Proces aproksimacije je definisan kao proces koji se sastoji od: 1) transpozicije propisa EU u propise Republike Srbije, 2) implementacije i 3) primene tih propisa. Ibid, str. 9.

će neophodna potpuna usklađenost²¹ (podvukao autor). Preciznije govoreći, mogući zahtevi za prelaznim periodom za mere u oblasti životne sredine odnose se i na „potpuno usaglašen sistem upravljanja čvrstim komunalnim otpadom“ (direktive o deponijama, ambalaži, otpad od električne i elektronske opreme i baterije). Pri tom se procenjuje da će biti potreban prelazni period do 2024. godine „najviše zbog uticaja visokih operativnih troškova.“²² Takođe, procenjuje se da će „najveći troškovi biti vezani za osnivanje potpuno usaglašenih opštinskih sistema za upravljanje otpadom.“²³ Taj sistem obuhvata direktive o deponijama, ambalaži i otpad od električne i elektronske opreme. Troškovi njihove aproksimacije su proračunati na 2.050 miliona evra.

4. Nadležnost za određivanje lokacije za izgradnju i rad postrojenja za tretman opasnog otpada

Nadležnost različitih subjekata sistema upravljanja otpadom propisana je u značajnom broju odredaba Zakona o upravljanju otpadom. Za ovu analizu se ključnom može smatrati odredba člana 34. Prema odredbama ovog člana predviđeno je da „jedna ili više jedinica lokalne samouprave *određuju lokaciju* za izgradnju i rad postrojenja za skladištenje, *tretman* ili odlaganje otpada na svojoj teritoriji, pod uslovima utvrđenim zakonom, kao i sporazumom iz člana 21 stav 2 ovog zakona ako više skupština jedinica lokalne samouprave zajedno odlučuju o lokaciji postrojenja za upravljanje otpadom.“ U slučaju nesaglasnosti jedinica lokalne samouprave u pogledu određivanja lokacije postrojenja za upravljanje otpadom, odluku o lokaciji, na predlog ministarstva, odnosno nadležnog organa autonomne pokrajine, donosi Vlada. Kada se radi o izgradnji postrojenja za tretman ili odlaganje opasnog otpada, *ministarstvo donosi odluku o lokaciji, u skladu sa zakonom „i po prethodno pribavljenom mišljenju jedinice lokalne samouprave, odnosno i autonomne pokrajine za postrojenja koja se grade na njenoj teritoriji.“*

Pri određivanju lokacija za izgradnju i rad postrojenja za upravljanje otpadom *uzimaju se u obzir naročito*: 1) količine i vrste otpada; 2) način skladištenja, tretmana ili odlaganja otpada, odnosno vrste objekata i postrojenja; 3) geološka, hidrološka, hidrogeološka, topografska, seizmološka i pedološka svojstva zemljišta i mikroklimatske karakteristike područja; 4) blizina zaštićenih prirodnih dobara i odlike predela.

5. Dosadašnje inicijative za izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada

U prethodnih desetak godina bilo je nekoliko pokušaja, odnosno inicijativa za planiranje i izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada u Srbiji. Kao potencijalne lokacije razmatrane su opštine Pančevo, Šabac, Čuprija, Čičevac, a pominjale su se, ali bez konkretnih poteza, još neke opštine.

Inicijative su uglavnom pokretane uz podršku Evropske unije, preko Evropske agencije za rekonstrukciju (CARDS program 2003–2004) ili Delegacije Evropske komisije (IPA program). Sve dosadašnje inicijative su obustavljane već u samom početku, pre donošenja bilo kakve zvanične odluke (npr. Čuprija) ili prilikom pripreme osnovne planske dokumentacije (npr. Čičevac).

²¹ Ibid, str. 3.

²² Ibid, str. 43.

²³ Ibid, str. 41.

Navedene inicijative nisu uspele u najvećoj meri zbog protivljenja javnosti, ali je ovo pitanje mnogo složenije nego što se to čini na prvi pogled. Negativne reakcije javnosti jesu posledica nedovoljne informisanosti, a često i pogrešnih i netačnih informacija, ali se ne sme zanemariti ni pogrešan pristup nadležnih institucija javnosti, kao i uticaji politike, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou.

6. Procena razloga za neuspeh dosadašnjih inicijativa

Opšte mesto, kada je u pitanju tretman opasnog otpada u Srbiji, predstavlja *negativan stav najšire javnosti* prema bilo kakvoj inicijativi, posebno ako je u pitanju bliže okruženje. Međutim, razlozi za takav stav najčešće su različiti i proizilaze iz različitih pobuda ili interesa. U slučajevima koji su u dosadašnjoj praksi u Srbiji viđeni, javnost bi se uslovno mogla podeliti u nekoliko grupa: političke stranke, građani (pojedinci ili neformalne grupe), stručna javnost (pojedinci i organizacije), udruženja građana, tj. organizacije civilnog društva (OCD), privredni sektor.

(a) Odnos političkih partija, pre svega na lokalnom nivou, prema pitanjima opasnog otpada umnogome zavisi od toga da li određena partija učestvuje u vlasti ili je u opoziciji. Na osnovu dosadašnjih iskustava, moglo bi se reći da političke partije zauzimaju određeni stav iz prevashodno uskopolitičkih razloga, bez dubljeg razmatranja „za“ i „protiv“ predloženog rešenja. Partije na vlasti zauzimaju negativan stav prema ovom pitanju pre svega iz straha od reakcija javnosti i potencijalnog gubitka podrške građana. Partije u opoziciji, u slučaju da vlast ima želju da pristupi realizaciji projekta koji se tiče tretmana opasnog otpada, koriste ovu situaciju za kritiku, najčešće (mada ne i uvek) neosnovanu, sa često netačnim ili neproverenim informacijama. Cilj ovakvog postupka je pridobijanje podrške javnosti za koju se pretpostavlja da je „protiv“.

(b) Na osnovu dosadašnjih iskustava u vezi sa reakcijama građana, u Srbiji se pre može govoriti o nedostatku informacija, nedovoljnoj edukaciji, kao i o strahovima od lošeg upravljanja opasnim otpadom nego o nedostatku opšte svesti o zaštiti životne sredine.²⁴ Poznata je činjenica da učešće javnosti ima „punu težinu“ kada je javnost informisana, svesna i edukovana, što u Srbiji po ovom pitanju nije slučaj. Iz toga najčešće proizilazi sklonost da se više veruje u negativne nego u pozitivne informacije, bez obzira ko ih plasira ili od koga dolaze. Prva reakcija građana kada se pomene opasan otpad najčešće je verovanje da se radi o nuklearnom ili nekom drugom veoma opasnom otpadu, a ne o npr. baterijama, akumulatorima, deterdžentima ili drugim materijama koje građani koriste u svakodnevnom životu. Veoma je prisutno i ubeđenje da će se na određenoj potencijalnoj lokaciji skladištiti i tretirati otpad koji će se uvoziti iz drugih zemalja, što ni u jednoj dosadašnjoj inicijativi u Srbiji nije bila opcija. Protivljenju javnosti svakako doprinose i pokušaji nametanja rešenja, odnosno prikrivanja plana za izgradnju postrojenja ili drugih objekata za tretman ili skladištenje otpada, što se u prethodnom periodu takođe dešavalo.

(c) Stručna javnost u Srbiji se u većini slučajeva kritički izjašnjavala o predlozima za tretman opasnog otpada, ali za razliku od građana, ove kritike su se pre svega odnosile na pitanje da li

U vezi sa reakcijama građana, u Srbiji se pre može govoriti o nedostatku informacija, nedovoljnoj edukaciji, kao i o strahovima od lošeg upravljanja opasnim otpadom nego o nedostatku opšte svesti o zaštiti životne sredine.

²⁴ Kada je u pitanju Čičevac, kao potencijalna lokacija, „verovatni razlog [...]reagovanju je strah ljudi od zagađenja jer je izgradnja planirana na teritoriji naseljenog mesta. Da li je u pitanju nedovoljno dobra kampanja od strane nadležnih organa da se prezentuju svi benefiti ovog projekta ili čvrsto ubeđenje građana da oni od toga neće imati koristi, već samo štetu, neka su od legitimnih pitanja koja se nameću.“ M. Mojsilović, et. al. *Neposredno učešće građana u upravljanju lokalnom zajednicom*, Problemi, izazovi i preporuke za unapređenje procesa, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, 2011. <http://www.osce.org/sr/serbia/82794?download=true>, str. 73.

je tako nešto potrebno, način na koji je određena lokacija odabrana, da li će se koristiti najbolja moguća tehnička-tehnološka rešenja i slično. Na osnovu svih dosadašnjih analiza, jasno je da su postrojenja za tretman i skladištenje opasnog otpada potrebna, dok se o ostalima svakako može i treba razgovarati.

Evidentno je da jedan deo stručne javnosti koji ima pozitivan stav u vezi sa ovim pitanjima nije spreman, osim nekoliko izuzetaka, da taj stav javno iznosi. Razlog je verovatno nepopularnost teme. Takođe, primetno je i to da stručna javnost prilikom davanja svojih ocena problem posmatra uskostručno, zanemarujući ostale aspekte problema koji su ovde navedeni. Očigledan primer je kritika izbora lokacija, gde se polazi od pitanja da li ona u potpunosti odgovora sa stručnog aspekta, ali se ne uvažava politički momenat, tj. činjenica da donosilac odluka bazira istu na spremnosti određene lokalne samouprave da prihvati lokaciju na svojoj teritoriji.

(d) Pre nego što se da bilo kakva ocena uloge organizacija civilnog društva u prethodnim aktivnostima u vezi sa pitanjem opasnog otpada, mora se konstatovati da ovaj problem do sada nije postavljen na nacionalnom nivou, već se uglavnom rešavao lokalno, a u nekim slučajevima regionalno. Samim tim, direktni učesnici su bile OCD koje deluju na lokalnom nivou. OCD na lokalnom nivou su se uglavnom suprotstavljale bilo kakvoj ideji o opasnom otpadu na teritoriji njihove opštine/grada. Razlozi su uglavnom isti kao i kod građana/pojedinaca i proizilaze iz nedovoljne informisanosti ili nedovoljnog poznavanja materije. One OCD koje su više informisane najčešće se nisu oglašavale, uglavnom da se ne bi zamerale većini u lokalnoj sredini ili uz obrazloženje da to nema smisla, jer većina neće promeniti svoje mišljenje. U nekim slučajevima je prihvatani stav da je skladište ili postrojenje potrebno, ali je sledio argument da bi lokacija trebalo da bude negde drugde.

Opšti utisak je da se OCD koje deluju na nacionalnom nivou, posebno one koje se bave pitanjima životne sredine, nisu previše uključivale u ovaj proces. Kao razloge za neuključivanje koje su ove organizacije navodile jasno je konstatovan nedostatak informacija, kao i činjenica da ih niko nije pozvao da se uključe u neki od tih procesa, i sl. Iako ovi argumenti u jednom delu jesu opravdani, bilo je očekivano da OCD koje su preuzele odgovornost informisanja i podizanja javne svesti o životnoj sredini i imaju ambiciju da se bave pitanjima od nacionalnog značaja, preuzmu značajniju ulogu u ovom procesu.

(e) Moglo bi se reći da privredni sektor nije prepoznao sebe kao značajnog učesnika u rešavanju pitanja opasnog otpada u Srbiji. Moguće je uočiti nekoliko razloga: neprepoznavanje poslovnog interesa, ubeđenje da je to pitanje koje mora i treba da reši država, ali u nekim slučajevima i nedostatak društvene odgovornosti. Sa druge strane, praksa pokazuje da privredni sektor mnogo efikasnije rešava probleme, što se može videti na primeru početka rada postrojenja za reciklažu olovnih akumulatora u Indiji. Postoji još nekoliko primera na osnovu kojih se može videti da privredni sektor uspeva da dobije sve neophodne dozvole i saglasnosti bez velikog protivljenja javnosti, čak i ako je u pitanju opasan otpad. Pitanje zašto je to tako bi trebalo posebno razmotriti.

(f) Pitanje koje zaslužuje da se na njega posebno ukaže je pitanje koordinacije između različitih institucija i organizacija. Procenjuje se da su određeni primeri odsustva jasne koordinacije mera koje su preduzimane uticali na postojeće stanje u vezi sa izgradnjom postrojenja za tretman opasnog otpada.

7. Finansijski aspekti izgradnje postrojenja za tretman opasnog otpada

Finansijski aspekti i koristi od izgradnje postrojenja za tretman opasnog otpada u Srbiji se još uvek ne mogu precizno sagledati, pre svega zbog nedostataka relevantnih podataka. Ipak, određene procene do kojih se došlo tokom realizacije projekta „Tehnička pomoć za izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada“ govore da bi uštede od tretiranja opasnog otpada u zemlji bile značajne. Uništavanje opasnog otpada u inostranstvu košta srpsku privredu od 3 do

5 evra po kilogramu, dok bi u domaćem postrojenju otpad mogao da se uništava za 1 evro po kilogramu.²⁵ Tim troškovima treba dodati i troškove transporta otpada do krajnje destinacije. Inače, procenjuje se da bi početna investicija za postrojenje iznosila tri miliona evra za izradu tehničke dokumentacije i studije o proceni uticaja. U drugoj fazi bi za izgradnju bilo potrebno između 10 i 15 miliona evra.

Pri sagledavanju koristi koje bi Srbija i domaća privreda imali od ovakvog postrojenja, ne smeju se zanemariti ni smanjeni troškovi transporta, remedijacije, troškovi izvoza, kao ni potencijalno otvaranje novih radnih mesta. Procenjuje se da bi samo na smanjenju troškova za transport i izvoz moglo da se uštedi oko 50 miliona evra na godišnjem nivou. Značajno bi se smanjila i potreba za investiranjem u rehabilitaciju postojećih smetlišta, jer se procenjuje da će zbog uklanjanja ilegalno odloženog opasnog otpada ušteda biti do 70 miliona evra po godini, za maksimalan životni vek smetlišta od 15 godina.²⁶ Treba imati u vidu da su, ukupno gledano, troškovi aproksimacije (transpozicija, implementacija i primena propisa) za sektor otpada procenjeni na 2.796 miliona evra, što predstavlja 26% ukupnog troška aproksimacije u oblasti životne sredine. Za opasan otpad je potrebno 316 miliona evra, većinom za operativne troškove. Konstruktivni trošak za otpad je procenjen na 126 miliona evra.²⁷

Uništavanje opasnog otpada u inostranstvu košta srpsku privredu od 3 do 5 evra po kilogramu, dok bi u domaćem postrojenju otpad mogao da se uništava za 1 evro po kilogramu.

8. Učešće javnosti u odlučivanju u propisima Republike Srbije

Na potrebu razmatranja pitanja učešća javnosti u odlučivanju upućuje više razloga. Osnovni proizilazi iz činjenice da je negativan stav dela javnosti u lokalnoj zajednici bio presudan (na različit način) u svim dosadašnjim pokušajima da se pronađe odgovarajuća lokacija za izgradnju postrojenja za fizičko-hemijski tretman opasnog otpada. Dva pitanja zaslužuju da se na njih daju odgovori: da li se propisana pravila o učešću javnosti mogu primeniti na ovaj slučaj i kada, i ako je odgovor pozitivan, da li su u konkretnom slučaju odredbe o učešću javnosti i primenjene.

Arhuska konvencija, čija je članica i Republika Srbija (Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 38/2009), predviđa obavezno država članica da obezbede poštovanje procedure učešća javnosti kada nadležni organi donose odluke koje se tiču, između ostalog, „posebnih aktivnosti“ (član 6), kao i „planova, programa i politike u oblasti životne sredine“ (član 7). Minimalni standardi procedure takođe propisani su Arhuskom konvencijom i nacionalnim propisima koji regulišu pojedina pitanja u kojima javnost ima pravo da učestvuje u odlučivanju. Osim toga, opšta pravila o učešću javnosti propisana su Zakonom o zaštiti životne sredine. Preciznije regulisanje ovog pitanja (za potrebe izdavanja posebnih saglasnosti i dozvola) uređeno je Zakonom o proceni uticaja na životnu sredinu, Zakonom o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu i Zakonom o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine. Generalno posmatrano, nadležnost za sprovođenje procedure učešća javnosti podeljena je između organa nadležnog za poslove životne sredine na nivou Republike, autonomne pokrajine i lokalne samouprave, u zavisnosti od karaktera postrojenja i nadležnosti za izdavanje dozvola.

²⁵ Aleksandar Vesić, pomoćnik ministra životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja u izjavi za dnevni list *Danas*, 29. 2. 2012. Videti i: „EU odložila pomoć za postrojenje za tretman opasnog otpada“, Beta i EurActiv.rs, 7. 2. 2012. <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/3550-eu-odloila-pomo-za-postrojenje-za-tretman-opasnog-otpada-.html>

²⁶ Projekat „Tehnička pomoć za izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada – Situation Report“, op. cit. str. 178; www.hwmf.rs

²⁷ Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011. str. 41.

U pokušajima određivanja lokacije za izgradnju postrojenja (Šabac, Čuprija, Čičevac) ni u jednom slučaju nije se došlo do faze sprovođenja obavezne procedure učešća javnosti koja podrazumeva posebne aktivnosti iz člana 6 Arhuske konvencije (procena uticaja na životnu sredinu), usvajanje planova (član 7), usvajanje propisa (član 8) ili izdavanje integrisane dozvole. U Čupriji je bila zakazana javna prezentacija projekta pre pristupanja izradi bilo kog planskog akta, ali deo javnosti je izrazio nezadovoljstvo pre nego što je obavljena prezentacija.

Međutim, trebalo bi imati u vidu opšti karakter odredaba člana 6, stavovi 3, 4 i 8 Arhuske konvencije. Naime, ove odredbe se odnose i na okolnosti odlučivanja o planovima i programima u oblasti životne sredine, kao i davanje saglasnosti na procenu uticaja na životnu sredinu. Propisano je pravilo da procedure učešća javnosti u donošenju odluka moraju imati *razumne vremenske rokove* za različite faze ostvarivanja, ostavljajući dovoljno vremena za informisanje i pripremanje javnosti za efikasno učešće u procesu donošenja odluka po pitanjima životne sredine. Svaka strana govornica ima obavezu da omogući učešće javnosti *u ranoj fazi, kada su sve opcije još uvek otvorene i kada može doći do efikasnog učešća javnosti*. Takođe, svaka strana će obezbediti da se prilikom donošenja odluke uzme u obzir ishod učešća javnosti.²⁸

9. Programska opredeljenja političkih stranaka i opasan otpad (životna sredina)

Zbog činjenice da su se u dosadašnjim aktivnostima u vezi sa izgradnjom postrojenja za tretman opasnog otpada pojavljivala različita tumačenja o ulozi političkih stranaka, odnosno o „korišćenju“ pitanja „utvrđivanja lokacije i u dnevno-političke svrhe“,²⁹ to čini interesantnim (i značajnim) sagledavanje programskih opredeljenja najznačajnijih političkih stranaka.³⁰ U programu Demokratske stranke već na samom početku konstatuje se da „priroda procesa u kojima se nalazimo ne dopušta pisanje zaokruženih i gotovih programa.“ Smatra se da je „prošlo vreme detaljnih partijskih programa koji se izjašnjavaju o svim važnim temama, od populacione politike do urbanizma, do poljoprivrede i ekologije.“³¹ Istovremeno se, pri objašnjenju „suštinskih promena u svetu“, konstatuje da „ugrožavanje životne sredine pogađa i nacije koje bitno ne učestvuju u svetskoj ekonomiji“. Životna sredina se još spominje kada se govori o „načinu delovanja“ ove stranke, gde se konstatuje da su funkcioneri i članovi stranke „aktivni u građanskim inicijativama i nevladinim organizacijama, aktivni u svojoj životnoj i radnoj sredini.“³²

Poseban deo programa Socijalističke partije Srbije posvećen je „ekološkoj politici i društvenom aktivizmu“,³³ ali se problem opasnog otpada ne spominje na poseban način. Zaštiti životne sredine je posvećen poseban deo programa i Partije ujedinjenih penzionera Srbije, ali se pitanje

²⁸ U vezi sa primenom Arhuske konvencije u RS videti zvaničan izveštaj RS: http://apps.unece.org/ehlm/pp/NIR/listnr.asp?YearID=2011&wf_Countries=RS&Quer_ID=&LngIDg=EN&YearIDg=2011. ili u srpskoj varijanti: http://www.mogucasrbija.rs/files/20120403092821Izv_Arh_kon_sajt%20Mzsrpp%20ZS.pdf. Videti i Strategiju za primenu Konvencije na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

²⁹ Videti izjavu ministra nadležnog za poslove životne sredine: PRESS GREEN, AGENCIJE, 29. 2. 2012. „Srbija i dalje bez lokacije za tretman opasnog otpada“, http://www.pressonline.rs/sr/Green/Zastita_zivotne_okoline/story/206397/Srbija+i+dalje+bez+lokacije+za+tretman+opasnog+otpada.html

³⁰ Ovo, naravno, ne znači da bi formalno proklamovana programska opredeljenja političkih stranaka trebalo dovoditi u čvrstu i direktnu povezanost sa odnosom političkih stranaka prema ovom konkretnom pitanju koje na lokalnom nivou formiraju vlast. Ovo je posledica, pre svega, različitih konkretnih specifičnosti na lokalnom nivou koje mogu usloviti određena ponašanja političkih stranaka. Ipak, opšta programska opredeljenja političkih stranaka ne mogu biti ignorisana u analizi kakva je ova.

³¹ Program Demokratske stranke, str. 2.

³² Ibid, str. 25.

³³ Program Socijalističke partije Srbije, Beograd, 2010, <http://sps.org.rs/Dokumenta/PROGRAM%20SPS.pd>, str. 45–46.

opasnog otpada ne spominje kao posebno pitanje.³⁴ U programu Lige socijaldemokrata Vojvodine ciljevi u oblasti životne sredine definisani su u posebnom poglavlju (poglavljje 21), a o ekologiji se govori i u delu koji se odnosi na energetiku, održivi razvoj, turizam, nauku, itd. U delu koji se odnosi na životnu sredinu iskazani su posebni stavovi koji se odnose na otpad, uz konstataciju da „pitanje opasnog otpada, medicinskog i životinjskog takođe nije rešeno.“³⁵ U programu Srpskog pokreta obnove oblast životne sredine ili pojedina pitanja iz ove oblasti nisu posebno naznačena kao prioritetna pitanja delovanja.³⁶ Slično je i u programu Jedinственe Srbije.³⁷

Srpska napredna stranka u svom programu sadrži posebno poglavljje koje je naslovljeno sa „Zaštita životne sredine i očuvanje prirodnih resursa i baštine – put ka održivom razvoju“, gde se „ekološka“ pitanja i pitanja koja se odnose na životnu sredinu spominju u različitim delovima programa i u vezi sa različitim pitanjima (poljoprivreda, energetika, itd.). Opasan otpad se ne spominje kao posebno pitanje, iako se konstatuje da „uslovi za primenu najpovoljnijih privrednih, tehničkih, tehnoloških, ekonomskih i drugih mera za održivi razvoj i upravljanje zaštitom životne sredine zahtevaju“, između ostalog, „planiranje održive proizvodnje i potrošnje i smanjenje otpada po jedinici proizvoda; investiranje u projekte upravljanja otpadom.“³⁸

Demokratska stranka Srbije u svom programu, u okviru posebnog dela koji se odnosi na „zaštitu životne sredine“, polazi od verovanja da se „pitanje opasnog otpada u zemlji mora rešiti jasnim sektorskim pristupom i odvojenim rešavanjem problema medicinskog, elektronskog i ostalih opasnih otpada.“³⁹ Program Socijaldemokratske unije se određuje prema ekološkim pitanjima i „pravu ljudi da žive u zdravoj životnoj sredini“ na uopšten način i bez posebnog definisanja značaja pitanja opasnog otpada.⁴⁰ U programskom dokumentu Liberalno demokratske partije „Srbija bez granica“ nisu formulisani posebni ciljevi ove strane u oblasti životne sredine.⁴¹

10. Postrojenja za tretman opasnog otpada u državama regiona

Države u Evropi, odnosno u regionu, imaju različit pristup problemu upravljanja i tretmana otpada. Što se tiče susednih zemalja, poznato je da Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Bugarska nemaju postrojenje za tretman opasnog neorganskog otpada.

U Mađarskoj postoji kompanija *Sarpi Dorog Kft*, dok u Rumuniji postoje *Setcar*, *Vivani Slobozia* i *ProAirClean*.⁴² Ove kompanije vrše različite vrste tretmana opasnog otpada, od osnovnog do in-sineracije.

U Hrvatskoj postoji niz manjih kompanija, raspoređenih po okruzima (županijama) koje se bave tretmanom različitih vrsta otpada.⁴³ Međutim, hrvatski koncept je sasvim drugačiji od onoga u Srbiji i nema sličnog postrojenja, pre svega po planiranom kapacitetu.

³⁴ Program Partije ujedinjenih penzionera Srbije, <http://pups.org.rs/preuzimanje/program.pdf>, str. 3.

³⁵ Program i Statut LSV, http://lsv.rs/UserFiles/pdf/Program-Statut_LSV-fin.pdf, str. 59.

³⁶ Srpski pokret obnove, Evropska desnica, Program, Šesti sabor SPO, <http://spons.rs.loopiadns.com/ckfinder/userfiles/files/program-spo-eds.pdf>

³⁷ Program stranke, 2009, <http://www.jedinstvenasrbija.org.rs/index.php?action=program-stranke>

³⁸ Bela knjiga „Programom do promena“, Srpska napredna stranka, 2011, <http://sns.org.rs/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf>, str. 129.

³⁹ Program Demokratske stranke Srbije, <http://dss3.orion.rs/wp-content/uploads/downloads/2011/02/04-Program-%E2%80%93-Demokratske-stranke-Srbije.pdf>, str. 42.

⁴⁰ Program Socijaldemokratske unije, 2009, <http://www.sdu.org.rs/>, str. 2, 6, 8.

⁴¹ <http://www.ldp.rs/upload/documents/srbija%20bez%20granica.pdf>

⁴² David Newby Associates 2008;

⁴³ *Projekat „Tehnička pomoć za izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada – Report“* Options for appropriate Cross-border Cooperation Opportunities, str. 17; www.hwmf.rs

Ne može se sa sigurnošću tvrditi da li je i u kojoj meri bilo otpora javnosti prema izgradnji ovih postrojenja i odabiru lokacija, mada se može pretpostaviti da jeste, s obzirom da ova pojava predstavlja opšte mesto u skoro svim slučajevima kada je u pitanju opasan otpad.

Autori članka nisu tokom istraživanja naišli na slučaj da je za odabir lokacije bio raspisan javni poziv zainteresovanim opštinama, iako se ta mogućnost ne može potpuno isključiti. U svakom slučaju, model koji se ovde predlaže mogao bi poslužiti i susednim zemljama, bar onim koje izgradnja neke vrste postrojenja za tretman opasnog otpada očekuje u bližoj budućnosti.

11. Zaključci

1. Izgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada u RS predstavlja jedan od ciljeva koji je jasno formulisano u osnovnim strateškim dokumentima u oblasti životne sredine.
2. Osnovni zakonodavni i institucionalni preduslovi za rešavanje problema opasnog otpada postoje. Neizgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada mogla bi uticati na (ne)sprovođenje nacionalnih propisa i ispunjavanje međunarodnih obaveza RS u oblasti upravljanja otpadom, kao i redefinisane nacionalnih prioriteta u ovoj oblasti.
3. Usklađivanje nacionalnih propisa i prakse u oblasti upravljanja otpadom sa propisima i praksom EU podrazumevaju dalju dogradnju sistema i značajna finansijska sredstva. Trenutno je „suspendovana“ pomoć EU u delu koji se odnosi na izgradnju postrojenja za tretman opasnog neorganskog otpada, ali pitanje odobravanja nastavka aktivnosti i dalje zavisi od spremnosti nadležnih organa RS.
4. Finansijske implikacije postojećeg stanja u oblasti upravljanja otpadom nisu do kraja i precizno sagledane. Međutim, nije sporno da bi izgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada imala pozitivne finansijske efekte.
5. Zastoj u aktivnostima čiji je cilj izgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada rezultat su više činilaca. U osnovi se radi o odsustvu saglasnosti lokalne samouprave.
6. Razlozi sa uskraćivanje saglasnosti lokalne samouprave mogu biti tumačeni na različite načine. Na opšti način se može govoriti o nedovoljnoj informisanosti i odsustvu svesti o značaju problema, dok se nepoverenje organa lokalnih vlasti jednim delom tumači i zloupotrebom ovog pitanja u političke svrhe.
7. U svim slučajevima deo javnosti u lokalnoj samoupravi pokazivao je nezadovoljstvo činjenicom da se na teritoriji opštine planira izgradnja postrojenja za tretman opasnog otpada. Iako nije rađeno posebno istraživanje, procenjuje se da se radi o manifestaciji nepoverenja u sigurnost rada postrojenja ili manipulaciji ovim strahom kao manipulaciji u političke svrhe, odnosno u svrhe borbe za vlast na lokalnom nivou. Ne mogu se isključiti ni specifični lični i različiti drugi interesi.
8. Učešće javnosti u odlučivanju o različitim pitanjima u oblasti životne sredine predmet je regulisanja nacionalnih propisa i Arhuske konvencije koju je RS ratifikovala. Na osnovu analize dosadašnjih pokušaja pribavljanja saglasnosti lokalne samouprave za izgradnju postrojenja za tretman opasnog otpada moglo bi se zaključiti da nema posebnih razloga da se veruje da su propisana pravila o učešću javnosti prekršena.
9. Analiza programa najznačajnijih političkih stranaka pokazuje da većina stranaka uopšte ne definiše oblast životne sredine kao prioriteto područje delovanja, a samo dve političke stranke (jedna trenutno u vlasti, a druga u opoziciji) u svojim programima ukazuju na problem opasnog otpada kao poseban problem.
10. Procenjuje se da je potrebno preduzeti određene aktivnosti na planu prevazilaženja problema koji su se pojavili u ovoj oblasti promenom pristupa problemu i glavnim subjektima.

12. Predlog mera

Predlaže se:

1. pokretanje široke informativno-edukativne kampanje čiji bi akteri bili predstavnici svih zainteresovanih strana – državne institucije, predstavnici privrede, OCD, stručnjaci, itd. Kampanja bi podrazumevala, između ostalog, i organizaciju okruglih stolova, tematske rasprave na medijima sa nacionalnom frekvencijom, itd.;
2. iniciranje dijaloga sa svim zainteresovanim subjektima;
3. uključivanje organizacija civilnog društva, tj. onih organizacija koje su zainteresovane da promovišu ovaj projekat;
4. uključivanje privrednog sektora, preko Privredne komore ili drugih privrednih asocijacija;
5. izrada analize implikacija (ne)izgradnje postrojenja;
6. da ministarstvo nadležno za poslove životne sredine raspiše konkurs za opštine koje su zainteresovane da se na njihovoj teritoriji izgradi postrojenje za tretman opasnog otpada, sa definisanim kriterijumima za izbor i odgovarajućim podsticajnim merama. Ovim bi se celi proces učinio transparentnijim (ili bi se stvorile pretpostavke da javnost nema razloga da veruje da postupak nije transparentan). Pretpostavlja se da bi to uticalo na dve stvari:
  - a) stvorilo bi okolnosti u kojima bi nadležni organi lokalne samouprave mogli imati odgovorniji odnos prema ovim aktivnostima i
  - b) doprinelo bi stvaranju uslova da se protivljenje lokalne zajednice ili mogućnosti manipulacije svedu na meru koja neće biti odlučujuća za donošenje odluke;
7. da se, u prethodnom postupku, u zainteresovanim opštinama provere objektivne mogućnosti za izgradnju infrastrukture – lokacija, postojeća dokumentacija, itd., i na osnovu toga izvrši selekcija;
8. po odabiru lokacije započeti snažnu informativno-edukativnu kampanju na lokalnom/regionalnom nivou, u saradnji sa lokalnom samoupravom, privredom i lokalnim NVO, u cilju upoznavanja javnosti sa stvarnim aspektima ovog projekta;
9. po odabiru lokacije organizovati i realizovati program obrazovanja zainteresovanih subjekata, uključujući predstavnike političkih stranaka i donosiocel odluka na nivou kojem pripada lokacija koja je izabrana, odnosno region. Sadržaj programa trebalo bi da obuhvati, između ostalog, i teme koje se odnose na nacionalne propise u oblasti životne sredine, kao i relevantne propise EU i međunarodne izvore prava;
10. u saradnji sa nadležnim institucijama sprovesti sve neophodne administrativne procedure u najkraćem mogućem roku;
11. započeti projektovanje, izgradnju i opremanje budućeg postrojenja u skladu sa najvišim standardima i u saradnji i koordinaciji sa svim akterima.

Izbor iz literature

1. *Commission Opinion on Serbia's application for membership of the European Union*, Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, {COM(2011) 668}, SEC(2011) 1208, European Commission, Brussels, 12. 10. 2011.
2. *EU odložila pomoć za postrojenje za tretman opasnog otpada*, Beta i EurActiv.rs, 7. 2. 2012. <http://www.euractiv.rs/odrzivi-razvoj/3550-eu-odloila-pomo-za-postrojenje-za-tretman-opasnog-otpada-.html>
3. Isoski, Z., *Planovi upravljanja otpadom proizvođača otpada i lokalna samouprava*, Nacionalni konvent o EU, Upravljanje otpadom i lokalni planovi, Beograd, 26. 10. 2011. http://www.eukonvent.org/downloads2/111026-Rad_Zorica_Isoski.pdf
4. Isoski, Z., Radosavljević, J., Todic, D., *Upravljanje otpadom u propisima Republike Srbije i problemi operatera u primeni propisa*, VI SRTOR, Sokobanja, 2011, str. 174–180.
5. *Izveštaj o stanju životne sredine u Republici Srbiji za 2010*, Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja, Agencija za zaštitu životne sredine, Beograd, 2011.
6. Katić, M. *Upravljanje opasnim otpadom u Srbiji i učešće javnosti*, Nacionalni konvent o EU, Upravljanje otpadom i lokalni planovi, Beograd, 26. 10. 2011. http://www.eukonvent.org/downloads2/111026-Rad_Milos_Katic.pdf
7. Mojsilović, M., et. al. *Neposredno učešće građana u upravljanju lokalnom zajednicom*, Problemi, izazovi i preporuke za unapređenje procesa, Misija OEBS u Srbiji, Beograd, 2011. <http://www.osce.org/sr/serbia/82794?download=true>.
8. *Nacionalna strategija održivog razvoja*, Vlada Republike Srbije. Beograd, 2008. <http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/assets/download/Nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-Republike-Srbije.pdf> (Službeni glasnik Republike Srbije, br. 57/08)
9. *Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011.
10. *Nacionalni program zaštite životne sredine*. Vlada Republike Srbije. Beograd, 2010. <http://www.ekoplan.gov.rs/src/7-Ostala-dokumenta-127-document.htm> (Službeni glasnik RS, broj 12/10);
11. „Neizvesna sudbina postrojenja“, *Danas*, 29. 2. 2012.
12. *Odgovori na upitnik Evropske komisije*, Poglavlje 27, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2011. <http://www.seio.gov.rs/home.50.html>
13. „Opasan otpad možda u Svilajncu ili Žitištu“, *Politika*, 2. 7. 2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Opasan-otpad-mozda-u-Svilajncu-ili-Zitistu.sr.html>
14. „Predrasude sprečile uništavanje opasnog otpada“, *Politika*, 1. 7. 2011. <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Predrasude-sprecile-unistavanje-opasnog-otpada.lt.html>
15. *Projekat: „Tehnička pomoć za izgradnju postrojenja za tretman neorganskog otpada“* – Situation Report, Ministry of Environment, Mining and Spatial Planning, IDOM/ Eptisa, Belgrade, 2011, <http://www.hwmf.rs/sr/Onama.html>
16. „Srbija i dalje bez lokacije za tretman opasnog otpada“, *Press Green*, Agencije, 29. 2. 2012, http://www.pressonline.rs/sr/Green/Zastita_zivotne_okoline/story/206397/Srbija+i+dalje+bez+lokacije+za+tretman+opasnog+otpada.html.
17. *Strategija aproksimacije za sektor upravljanja otpadom*, Ministarstvo životne sredine, rudarstva i prostornog planiranja, EAS, Eptisa, PM Group, april 2012.
18. *Strategija upravljanja otpadom za period 2010–2019. godine*, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2010. (http://www.ekoplan.gov.rs/src/upload-centar/dokumenti/zakoni-i-nacrt-zakona/propisi/strategija_upravljanja_otpadom_konacno.pdf); Službeni glasnik RS, broj 29/2010.
19. *Statistika otpada i upravljanje otpadom u Republici Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2012.
20. Todić, D., *Lokalni i regionalni planovi upravljanja otpadom (opšti normativni okvir i pitanja za raspravu)*, Nacionalni konvent o EU, Upravljanje otpadom i lokalni planovi, Beograd, 26. 10. 2011. http://www.eukonvent.org/downloads2/111026-Rad_Dragoljub_Todic.pdf

21. *Upravljanje otpadom i lokalni planovi – zaključci i preporuke*, Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, Evropski pokret u Srbiji, Radna grupa za životnu sredinu, 1. sastanak, Beograd, Dom Narodne skupštine, 26. oktobar 2011. godine (http://zelenainicijativa.rs/wp-content/uploads/2012/02/Upravljanje-otpadom-i-lokalni-planovi_zakljucci-i-preporuke.pdf)
22. Vujić, G., *Upravljanje otpadom i problem u vezi sa izradom i sprovođenjem lokalnih i regionalnih planova upravljanja otpadom*, Nacionalni konvent o EU, Upravljanje otpadom i lokalni planovi, Beograd, 26. 10. 2011.

*Upravljanje opasnim otpadom u Republici Srbiji
(izgradnja postrojenja za tretman neorganskog opasnog otpada)*

Izdavač

Evropski pokret u Srbiji
Kralja Milana 31
Beograd
www.emins.org

Za izdavača

Maja Bobić

Autori

Miloš Katić
Zorica Isoski
Dragoljub Todić

Urednik

dr Vladimir Pavićević, predsednik Istraživačkog foruma

Izvršni urednici

Jelena Ribač
Aleksandar Bogdanović

Lektura i korektura

Vesna Pravdić

Dizajn

Dunja Šašić

ISBN 978-86-82391-89-0

Beograd, januar 2013.

Rad Istraživačkog foruma Evropskog pokreta u Srbiji finansijski podržava
Fondacija za otvoreno društvo iz Budimpešte.

Mišljenja i stavovi izraženi u ovom radu predstavljaju stavove autora, članova Istraživačkog foruma, i ne odražavaju neophodno i zvanične stavove Fondacije za otvoreno društvo.